

УДК [930.253:94](477)"1621"

Л. А. СУХИХ, В. В. СТРАШКО*

**ТАТАРСЬКИЙ НАПАД НА ВОЛИНЬ
13–15 ВЕРЕСНЯ 1621 РОКУ
(до 390-річчя Хотинської війни)**

Тему татарського нападу на Волинь як складову частину турецького стратегічного плану ведення Хотинської війни 1621 р. висвітлено за документами з актових книг ЦДАК України. Йдеться також про нищення татарами юридичних і майнових документів шляхти.

Ключові слова: кримські татари; татарський полон; Хотинська війна 1621 р.; актова книга; судова присяга; Стефан Немирич.

Бібліографія про Хотинську війну є кількісно об'ємною: про війну залишили спогади сучасники, не обходили її увагою упродовж століть й історики. Основна увага дослідників концентрувалася на центральній події війни – Хотинській битві (2 вересня – 9 жовтня 1621 р.), а також ролі й участі Війська Запорозького у битві¹. Ця друга тема, безумовно, заслуговує на увагу, бо є однією з визначальних в історії України. Однак, за влучним висловом історика П. М. Саса, чи не найавторитетнішого дослідника теми в сучасній українській історіографії, відтворення об'єктивної картини цієї важливої події замінено історіографічними тіннями – міфологемами. Серед причин такої ситуації історик назвав неповноту джерельної бази та суперечливість і двозначність змісту документів².

Сподіваємося, що документи, виявлені в актових книгах, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДАК України), саме й послугують поповненню цієї бази. В них йдеться про деякі аспекти Хотинської війни, згадувані в історичній літературі побіжно, або й які зовсім не вивчено. Інформація частини цих актів, найперше універсали короля та великого гетьмана Великого князівства Литовського Яна-Кароля Ходкевича – командувача війська Речі Посполитої у війні проти Туреччини, стосується всієї країни, основна ж маса документів засвідчує пов'язані з війною події, що відбувалися на Волині. Варто відзначити, що історія українських воєводств у складі Речі Посполитої дотепер розглядається багатьма істориками

* *Сухих Лідія Андріївна* – провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Страшко Віктор Васильович – провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву, м. Київ.

виключно в руслі польської, хоч історія цього регіону одночасно є частиною історії України. Аналіз виявлених документів, висвітлення на їхній основі кількох мало або й зовсім не вивчених тем з історії Хотинської війни автори цієї статті здійснили у ще одній своїй розвідці, що її невдовзі буде опубліковано, під назвою “Хотинська війна 1621 р. За документами ЦДІАК України”. В ній йдеться про факт і час оголошення Туреччиною війни Речі Посполитій, про створення полку Волинського воєводства у складі трьох повітових корогов, про організацію посполитого рушення (загального ополчення) воєводства для участі у війні.

Більшість виявлених документів стосуються татарського нападу на Волинь 13–15 вересня 1621 р. З аналізу документів і наративних джерел робимо висновок, що частиною турецького стратегічного плану ведення війни були дії татарських орд поза межами Хотина. Вони нападали на окремі польські або козацькі загони – розвідувальні чи ті, що займалися постачанням, найактивніше діючи у напрямі Кам’янець-Подільського – основної польської тилової бази. Татарські напади тривали напередодні й упродовж усього часу битви і навіть після укладення 9 жовтня перемир’я, коли козацьке й польське війська поверталися з-під Хотина³.

Крім того, в ході власне Хотинської битви татари здійснювали рейди в глиб країни. Мета – ослаблення тилу польсько-козацького війська, а також перешкодження організації посполитого рушення, насамперед в українських воєводствах, та загальнодержавному його збору на чолі з польським королем поблизу Львова. Відомо, наприклад, про похід на початку битви Кантеміра-мурзи з 50 тис. ногайців (Білгородську орду тоді було прямо підпорядковано турецькому султанові) в напрямі Любліна через Замостя⁴.

Але наймасштабнішим – кількісно і за розмірами збитків, став похід кримських татар у вересні 1621 р., в ході Хотинської битви, на українські воєводства. Очолив похід не кримський хан Джанібек Гірей, а його молодший брат (нурадін-султан) Азамат Гірей⁵. З документів випливає, що підготовка цього походу велася заздалегідь, ще до початку бойових дій поблизу Хотина (на наш погляд, сучасний виклад історії цієї війни надто звужений, його фактично зведено до подій Хотинської битви). Про загрозу татарського нападу польський король Сигізмунд III Ваза повідомив шляхту й міщан Волинського воєводства вже 30 серпня (тобто ще до початку битви) своїм універсалом з Варшави. В акті йдеться про отриману з польського обозу інформацію щодо наміру кримського хана вирушити “з усією своєю потугою” Чорним шляхом на Волинь⁶.

Нищівні дії татар у Волинському воєводстві відбулися 13–15 вересня, одразу після свята Різдва Богородиці. Про це йдеться в багатьох документах. Так, кн. Кирик Масальський оповів перед Луцьким

городським урядом, що татари упродовж 13–15 вересня, “през дней три: понеделокъ, второкъ и середу, уставичне на каждый день полками приежджаючи, тую мастьност его пустошили и въ ни во што ѿбвернули”⁷. Питання про ареал татарського нападу на українські воєводства у вересні 1621 р. потребує подальшого дослідження. А з виявлених документів встановлено, що “поганьци татарове” вторглися на Волинь “первей у повет Кременецкий, а потомъ Луцкий”⁸. При цьому відомостей про дії татар на території Кременецького повіту не так уже й багато⁹; більшість актів стосується Луцького повіту. Поблизу містечка Птича та інших населених пунктів Дубнівської волості (маєтність кн. Януша з Острога Заславського) розміщувалося “становиско albo кочовиско и ночлиг тые неприятеле Крижа [Хреста] Светого”; цю маєтність, що була у держанні Олександра Соколдського, зруйновано “аж до кгрунъту”¹⁰.

Інформацію щодо татарського нападу на українські воєводства містить універсал волинського воєводи кн. Януша Заславського від 24 вересня з Дубна до шляхти Волинського воєводства. Цим універсалом воєвода змінив місце збору воєводського посполитого рушення, що рухалося до Львова – місця збору загальнодержавного ополчення на чолі з королем: замість Дунаївців (тепер Тернопільської обл.) ним стало Берестечко (тепер Волинської обл.). Причиною стала загроза від 30-тисячної татарської орди, кіш якої розташувався за дві милі від Тернополя¹¹. Можна припустити, що ці дані стосуються вже відходу татар до Хотина.

Виявлені документи – це насамперед маніфестації, протестації або оповідання шляхтичів (чи від їх імені) про заподіяні в їхніх маєтках (ділничних або орендованих) збитки і руйнування, вбивство або полонення членів їхніх родин і підданих, знищення рухомого і нерухомого майна, а також документів – на землю, майно, боргових. Зазвичай ці заяви шляхти підтверджувалися свідченнями або реляціями возних, які разом зі свідками оглядали на місці збитки й руйнування, а часто й тіла загиблих, а потім підтверджували це перед урядом. Всі ці записи в актові книги вносилися шляхтою, аби обґрунтувати неможливість участі в посполитому рушенні, оголосити про втрати, пов’язані зі знищенням татарами документів, що часто унеможлилювало повернення боргів. Та найголовнішим було доказати неспроможність сплачувати податки. З цією метою шляхтичі ще й надсилали до уряду чи до суду (в описаній ситуації це був Луцький грод) своїх підданих, які склали присягу про зменшення кількості податкових одиниць (“служб осілих”) чи їхнє знищення і неможливість у зв’язку з цим частково або й повністю сплатити податок (у даному разі – побор на повітового жовніра)¹².

У багатьох актах детально описано події тих трагічних трьох днів на Волині, й ті описи сповнені страждань, болю й відчаю людей, які в

лічені години втратили все – близьких людей, майно, дах над головою. Ось що засвідчив возний у своїй реляції перед Луцьким гродським урядом, записаній в актову книгу 23 грудня 1621 р., про огляд 12–16 жовтня 1621 р. ним і шляхтою-свідками маєтностей Анни-Алоїзії на Острозі Ходкевич (дружини Яна-Кароля Ходкевича), які вона успадкувала після смерті Януша Острозького (1620 р.) навпіл з Владиславом-Домініком Заславським; йдеться про половину м. Острога з належними селами: “которые добра и села видилом спустошоные, попаленые и знищоные... за теперешнимъ вторгненемъ войскъ татарскихъ до Короны, которые... тые поганцы свежо учинили и поменные маєтности, яко на иньных мєстьцах, гдє загоны пустили, такъ барзо сплюндровали и спустошили, же лєдва в котором селе людей се што найдуеть, але ѿдньныхъ посечено, постинано и розне помордовано, другихъ зъ жонами, з детьми и зо вьсею маєтностю в неволю поганьскую забрано, такъ же вси праве приселки, гдє чога не попалено, пустками zostали”¹³. При цьому возний і свідки відмітили, що маєтності попалено і знищено “не толко през першиє а частые инькурсиє поганьские, але й през жолнера, такъ же и козаков запорозскихъ”. Усі піддані, яких возному вдалося відшукати (“гдемъ которого в селе застал”), під присягою свідчили, “же ѿдно жолнере, другое козацы, а татарове уже праве з кгрунъту все внивечь ѿберънули”¹⁴.

У належних Данієлю Єлу Малинському м. Шумську з волостю “поганство татарове”, вторгшись 13 вересня “в землю, єго кор. млсти тут на Волын и далєй, великое спустошенє в маєтностях моих [Єла Малинського] починили...через попалєнє ѿгнем сель, карчемъ, млынов, людей много зъ маєтностями домовыми и конми, так робочими и стадными, побранемъ, иньших людей постинанем и ѿкрутне помордованем...”¹⁵. Село Рогозну (Рогізне) Луцького повіту, поділене між кількома шляхтичами – дідичами й орендарями (про яке відклалося чи не найбільше документів), татари руйнували упродовж 13–15 вересня: “през дни три, яко понеделокъ, второкъ, середу...починили, маєтности рухомые и добытки побрали, вєлє людей стану шляхетского и простого ѿбое пл[о]ти в неволю поганскую забрали, а других срокгою а ганєбною смертю позамордовали”¹⁶. Описи тих трагічних подій подано в актах, що стосуються с. Букойми¹⁷, містечка Перемиль¹⁸, сіл Рудка і Вороничі¹⁹, сіл Хрінники, Лопавші, Лисин і Свищів²⁰ та багатьох інших.

Чи не в кожному акті йдеться про вбивство або покалічення людей. В с. Рогізному татари вбили батька дідича Василя Рогозинського– Матвія і стрія – Семена Рогозинських, втопили пана Яна Майковського²¹. В с. Букоймі від рук татар загинули брат Вацлава Єловича Букоємського – Миколай і пан Єрий Степановський²². В маєткові Адама Урсула Рудецького (села Рудка і Вороничі) “урядника, которий над работниками в полю подъ Вороничами был и работу пилновал, шляхетного Яна

Кгаєвського стяли”²³ (про загибель ще одного урядника йдеться і в доданому до статті документі). Викликаний до цього маєтку 15 вересня возний Петро Оплачкович постраждав від татар, які несподівано повернулися: “в Рудьце того жь дня *петнадцатого тыеж* татарове посекули мене, с которых рань потом *барзом* се зле мел и личилем се”, тому свою реляцію перед Луцьким гродським урядом вніс до актової книги аж 24 грудня 1621 р.²⁴

Точну кількість знищених татарами підданих в документах зазначено зрідка, як, наприклад, у доданому до статті акті (див.) та ще деяких свідченнях²⁵. У них відмічено сам факт знищення підданих, яких “высекли”, “постинали”. Однак прослідковується закономірність: татари знищували старших за віком людей (“людей старых постинали”).

А молодих чоловіків, жінок і навіть дітей забирали в полон. Кількість таких підданих в актах вказується частіше. В селах Рудка і Вороничі “такъ тых, што в домах, яко и тых, что на пансчизьне в полю робили, такъ мусчизнь, яко и белых головъ [жінок] и девок в личбе сто тридцат в неволю поганскую забрали”²⁶. З с. Липи погнали в татарську неволю близько 30 чоловіків і жінок, з Бужан – 40²⁷. Татарською полонянкою тоді стала Анна з Свищовських Косаківська, дружина орендаря сіл Вовковії та Волька, разом з усією двірською челяддю й багатьма підданими²⁸.

У вже не раз згадуваному багатостраждальному с. Рогізню полонили дружину дідича (мав частину села) Василя Рогозинського – Марушу з Четвертенських з усією челяддю й багатьма підданими, а також малих дітей дідичевого стрія Семена Рогозинського (вбитого татарами) – сина й доньку з челяддю. Як засвідчувала Овдотя з Гулевичів Перекальських Янова Майковська з того ж Рогізню, татари 15 вересня втопили її чоловіка, а двох доньок – Олену й Марушу, й сина Яна з челяддю і підданими забрали “в неволю поганскую”. Ще в одному документі Василь Рогозинський оповідав, що з його частини с. Рогізню в неволю забрали 148 хлопів, а з частини небіжчика стрія Семена – 180 душ²⁹.

У заявах шляхтичів про розорення й збитки, заподіяні татарами в їхніх маєтках, є тільки окремі згадки про кількість знищених домів. Так, у с. Вельничі, маєтності кн. Кирика Масальського, возний під час огляду налічив 16 “домовъ подьданных тамошнихъ веле пустыхъ”, бо господарів з дружинами й дітьми татари забрали в полон³⁰.

Записи в актові книги насамперед вносилися з метою доказати неможливість повної або часткової сплати побору. Ключовим документом при цьому слугувала судова присяга підданих, посланих на уряд власником маєтку, аби у такий спосіб засвідчити ту неспроможність. Так, через цілковите розорення маєтків волинського воєводи кн. Януша з Острога Заславського у Луцькому і Кременецькому повітах, що

сталося у 1617, 1618 і 1621 рр. від татарських нападів, князь і в ті роки не міг платити податок, а 1621 р. був теж неспроможний сплатити визначену суму – 279 золотих і 8 польських грошів³¹. Піддані Адама Урсула Рудецького з сіл Рудка і Вороничі присягли, що “пань нашъ за два поборы теперешньиє [йдеться про подвійний податок на повітового жовніра] золотых семнадцети до скарбу его кр. мл. пану поборци теперешньому отъдати не может”³².

Через значне спустошення Дубнівської волості, належної брацлавському воєводичу кн. Домініку-Хризостому [більше відомий як Владислав-Домінік] на Острозі Заславському, “княжа его мл. пан нашъ сполна побору vybrати и водлугъ сум квиту першого отдати не могль, тоест сумы золотых сто семдесят и грошей петнацат”³³. Подібні свідчення стосуються й інших маєтків³⁴.

У судових присягах, складених 1621 р., не наведено даних про кількість знищених податкових одиниць. На наш погляд, цікаво порівняти ці присяги з запровадженими після введення 1629 р. подимного оподаткування; ці останні блискуче використав у своїй праці історик О. І. Баранович³⁵. Через те, що розмір подимного податку (півзолотого з диму) було законодавчо визначено, у судових присягах після 1629 р. його сума для конкретного податку не вказувалася, однак обов’язково наводилася кількість димів, що існувала на час його сплати. І ще – для порівняння обов’язково наводилася кількість димів станом на 1629 р. Ця остання цифра була визначальною упродовж тривалого часу, навіть у перші роки Національно-визвольної війни українського народу середини 17 ст. І тільки починаючи з 1651 р., для порівняння (паралельно з 1629 р.) використовувалася кількість димів станом на попередній рік (наприклад, у 1651 р. – 1650-й). Відомості з судових присяг підданих – надзвичайно цінного виду документів, покладено в основу другої частини укладеного авторами цієї статті збірника за документами актових книг, що стосуються пізнішого періоду вітчизняної історії – Національно-визвольної війни середини 17 ст.³⁶.

Але й значення судових присяг, датованих 1621 р. та ін. роками – до запровадження 1629 р. подимного податку, як історичного джерела важко переоцінити. Не меншої уваги дослідників заслуговують також інші вже названі види документів. Вони мають велике значення не тільки для вивчення історії Хотинської війни 1621 р. (в них, наприклад, часто вносилися дані про учасників битви поблизу Хотина – окремих шляхтичів³⁷ і військові підрозділи³⁸, про організацію воєводського посполитого рушення³⁹ та ін.), але й до історії залюднення краю, землеволодіння, зрештою організації судочинства тощо.

На наш погляд, увагу архівістів та істориків має привернути факт масового нищення татарами документів – юридичних і майнових. В історичних працях знищення документів, насамперед на землеволодіння,

оцінюється найперше як форма протесту підданих проти своїх панів (відновлення таких документів було справою складною і не завжди успішною). Під час Національно-визвольної війни середини 17 ст. такі дії чинили козаки, найчастіше з ініціативи покозачених підданих⁴⁰. Однак аналіз виявлених в актових книгах документів про татарський напад на Волинь під час Хотинської війни 1621 р. переконує, що факти нищення татарами документів не були поодинокими, навпаки – мали місце чи не в кожному епізоді того нападу. А наявність чіткої судової процедури стосовно цього питання засвідчує, що й попередні татарські напади супроводжувалися виявленням і нищенням шкатул із документами.

У маніфестації від 4 листопада 1621 р. перед Луцьким городським урядом від імені Овдоті з Гулевичів Перекальських Янової Майковської (цей документ уже використано в статті) відмічено й те, що “в дому осветчаючоєє скрини, шкатули з розными справами, записами, мемрами на розные долги от розных особь обудвом малжонкомъ [подружжю] служачими, такъже и привилеями розными на розные добра служачими поодбывши, одны снат побрали, а инши по поветру порозруцали и внивечь вси обернули, подоптали, подерли, а други от кгвалтовного дждчу [дощу] на подворю порозмокали и внивеч се обернули, которых на тот час осветчаючая се за жалем помнит и меноват не може”⁴¹. В Букоємському маєткові “шкатули з розными справами, записами” розбили, а документи “одны подрали, другие у вогон повкидали и внивеч пообборочали”⁴². Інший шляхтич, який мав маєток у тій самій Букоймі, вказав, що “справи, записи там же в томъ дворе в болото подоптали”⁴³. У маєтності Олександра Куровського с. Васьківцях “справи и записы, мне на долги служачие, одны пошарпали, другие побрали и внивеч обернули”⁴⁴. Габріель Стемпковський оповідав перед урядом, що під час татарського нападу на його с. Дубляни разом з іншим майном знищено належний його дружині Марині з Межинських борговий лист-запис на 30 польських золотих, успадкований нею від діда Мартина Межинського⁴⁵. Дубнівський єврей Мошко Іцкович засвідчив перед Луцьким городським урядом втрату шкатули, “в которой такъ пнзи готовые [готівка], яко и листы-записы, контракты на разные особы и зъ розными особами маючие, были; оную шкатулу, по той татарщине, побитую и некоторые sprawy пороскиданыє зналезль [знайшов]”, однак найважливіші документи – на право оренди містечка Чорторийськ, у мінського воєводича Олександра Паца зникли⁴⁶.

Наведені як приклади витяги з актів засвідчують, що татари цілеспрямовано шукали шкатули; в них, крім документів, могли зберігатися гроші й коштовності. Тому можна було б дійти найпростішого висновку, що нападники шукали й забирали саме їх, знищуючи як непотріб документи. Однак вірогідніше припустити, що вони діяли сві-

домо, знаючи, якої часто непоправної шкоди заподіювали. Скаржники, детально перераховуючи всі види знищеного майна, втім числі згадуючи про втрачені гроші й коштовності, в переважній більшості випадків вказують саме на документи як єдиний вміст шкатул. Крім того, інколи вони припускають, що татари могли забрати документи з собою (в наведених цитатах – “такъже и привилеями розными на розные добра служащими...одны снат [можливо] побрали...”⁴⁷ та ін.). Питання потребує подальшого дослідження з залученням документів, що стосуються інших татарських нападів.

Мова написання виявлених документів переважно староукраїнська, в деяких випадках (як, наприклад, універсали – королівські, Яна-Кароля Ходкевича тощо) – староукраїнська і польська, коли початок і кінцівку запису подано староукраїнською мовою, а власне документ, що його записували в актову книгу, – польською (тобто мовою оригіналу).

На наш погляд, документи актових книг чи не найбільше відповідають “мрії” історика про ідеальний акт. Незважаючи на те, що це офіційні документи, які мають достатньо сформалізовані початок і кінцівку (їх за певним формуляром вносив до книг місцевий писар), подані до запису документи в переважній більшості написано довільно, живою тогочасною мовою. Вони концентрують такі деталі життя, побуту, особистих людських переживань, які чи й можливо відшукати в інших документах такого статусу. На жаль, видавнича база, така сучасна і могутня, все ще не забезпечує навіть відтворення тогочасної української писемної мови.

Доданий до статті документ є типовим серед виявлень з теми, досить яскравий, до того ж цікавий своїм автором, від імені якого зроблено запис в актову книгу. Це київський підкоморій Стефан Немирич, учасник Хотинської кампанії, який, крім маєтків на Київщині, мав їх ще й у Луцькому повіті Волинського воєводства⁴⁸. Більше відомий його син – Юрій Немирич, сподвижник гетьманів Богдана Хмельницького й Івана Виговського, автор проекту Гадяцького договору 1658 р. – угоди між гетьманом Іваном Виговським і польським урядом. Зберігся ще один документ стосовно маєтків Стефана Немирича у Луцькому повіті. Це судова присяга його підданих про цілковите спустошення сіл Галичани і Скриголови, “для которого спустошеня пан нашъ побору зуполного до скарбу короля его мл. и до пана поборцы отдати не может и, дефолкуючи, недодает золотых семидесят одного, кгрошей двадцати”⁴⁹.

¹ Хотинська війна: бібліографічний покажчик // Укл. Г. К. Погодіна, Л. А. Туркевич, Г. М. Чебан. – Чернівці, 1995; Хотинська війна (до 380-річчя). 22 жовтня 2001 року. Матеріали Міжнародної наукової конференції, при-

свяченої 380-річчю Хотинської війни. – Чернівці, 2002; Світлана Піщенко. Участь українських козаків у Хотинській війні в джерелах та історіографії (до початку ХХ ст.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 181–186 та ін.

² П. М. Сас. Політико-правові засади воєнної служби запорожців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С. 4 (вся стаття – 4–33); Його ж. Витоки українського націотворення. – К., 2010; Його ж. Чисельність запорозького війська у Хотинській битві 1621 р. // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 17–37.

³ Див. про це: История Хотинского похода Якова Собеского 1621 // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – Вып. 2 (перв. половина XVII ст.) – К., 1896. – С. 40–126; Кам'янецька хроніка, складена Агопом, доповнена й продовжена його рідним братом Аксентом // “Жовтень”. – 1985. – № 4. – С. 95–105.

⁴ Кам'янецька хроніка... – С. 99, 100.

⁵ Ситуацію з визначенням очільника цього походу описано у вже згадуваній статті “Хотинська війна 1621 р. за документами ЦДІАК України”. – *Авт.*

⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 124, арк. 97 зв. – 98 зв., акт 437; Щоправда, в актову книгу цей універсал записано 10 вересня, тобто, за три дні до початку нападу. Може й через це трохи згодом волинська шляхта, реєструючи в актових книгах заподіяні татарами збитки, в один голос заявляла про несподіваність нападу.

⁷ Там само, спр. 123, арк. 610 зв. – 611, акт 587. В актах є згадки про напади татар на Волинь у попередні роки див., наприклад, спр. 123, арк. 711 зв. – 712 зв., акт 684.

⁸ Там само, арк. 696 і зв., акт 667.

⁹ Там само, спр. 123, арк. 618 зв. – 620, акт 598; арк. 696 і зв., акт 667; 712 зв. – 714, акт 685; арк. 813 зв. – 814 зв., акт 783; спр. 126, арк. 256 і зв., акт 332.

¹⁰ Там само, спр. 123, арк. 618 зв. – 620, акт 598.

¹¹ Там само, спр. 124, арк. 448 зв. – 449 зв., акт 581.

¹² Питання про побори на ведення Хотинської війни та їхню кратність у Речі Посполитій розглядалося на двох сеймах: у листопаді – грудні 1620 р. і серпні 1621 р. Див. додані до конституцій цих сеймів “Універсали поборові”: ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 124, арк. 925–932; *Volumina Legum*. – Т. 3. – Petersburg, 1859. – S. 187–198 і 209–215.

¹³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 123, арк. 806–807, акт 774.

¹⁴ Там само. Про збитки, заподіяні волинській шляхті запорозькими козаками, йдеться і в листі Яна-Кароля Ходкевича від 4 серпня 1621 р. (в актову книгу записано 16 серпня) з табору поблизу Хотина до волинської шляхти, котра якраз і скаржилася командувачеві війська Речі Посполитої у Хотинській кампанії на дії запорожців. У відповідь той написав, що, враховуючи ситуацію, він жодним способом не може запобігти таким обставинам, додавши, що його власні маєтки (можливо, йшлося про маєтки, належні його дружині Анні-Алоїзії. Сам Ходкевич не мав власності на Волині) також постраждали від козаків (ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 122, арк. 706 зв. – 707 зв., акт 374). Наведені в цих обох документах відомості, безумовно, підтверджують встановлений істориком П. М. Сасом факт постою Війська Запорозького з кінця червня і принаймні до 27 липня 1621 р. в районі Меджибожа (тепер

Хмельницької обл.), всупереч наказу прямувати до Могилева-Подільського (а звідти до Хотина) від Білої Церкви повз Вінницю (див. про це: П. М. Сас. Витоки українського націотворення. – С. 583–585).

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 123, арк. 712 зв. – 714, акт 685.

¹⁶ Там само, арк. 694–695, арк. 665. Інші документи стосовно с. Рогізного див.: спр. 123, арк. 652 і зв., акт 624; арк. 703–705 зв., акт 676; арк. 771–772 зв., акт 740; арк. 831 і зв., акт 805; спр. 126, арк. 96 і зв., акт 106; арк. 200 зв. – 201, акт 251.

¹⁷ Там само, спр. 126, арк. 95–96, акт 105.

¹⁸ Там само, спр. 123, арк. 660 і зв., акт 633.

¹⁹ Там само, арк. 659 зв. – 660, акт 632.

²⁰ Там само, арк. 696 і зв., акт 667.

²¹ Там само, арк. 652 і зв., акт 624; арк. 694–695, акт 665; арк. 703–705 зв., акт 676; арк. 771–772 зв., акт 740.

²² Там само, арк. 605 зв. – 606 зв., акт 580; спр. 126, арк. 21 і зв., акт 5.

²³ Там само, спр. 123, арк. 659 зв. – 660, акт 632.

²⁴ Там само, арк. 808 зв. – 809, акт 777.

²⁵ Там само, арк. 662–663, акт 636.

²⁶ Там само, арк. 659 зв. – 660, акт 632.

²⁷ Там само, арк. 662–663, акт 636.

²⁸ Там само, арк. 711 зв. – 712 зв., акт 684.

²⁹ Там само, арк. 652 і зв., акт 624; арк. 694–695, акт 665; арк. 703–705 зв., акт 676.

³⁰ Там само, арк. 809 і зв., акт 778.

³¹ Там само, арк. 813 зв. – 814 зв., акт 783.

³² Там само, арк. 827 зв. – 828, акт 799.

³³ Там само, спр. 126, арк. 256 і зв., акт 332.

³⁴ Там само, спр. 123, арк. 831 і зв., акт 805; спр. 126, арк. 192, акт 235; арк. 200 зв. – 201, акт 251; арк. 256 і зв., акт 332.

³⁵ *О. І. Баранович*. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – К., 1930.

³⁶ Національно-визвольна війна в Україні. 1648–1657. Збірник за документами актових книг // Упорядники Л. А. Сухих, В. В. Страшко. – К., 2008. Витяг з сеймової конституції від 20 лютого 1629 року про запровадження подимного податку. – С. 409–410.

³⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 123, арк. 695–696, акт 666; арк. 711 зв. – 714, акти 684 і 685; арк. 835 зв. – 836 зв., акт 813 (цей документ цілком додано до статті).

³⁸ Там само, арк. 459 зв. – 460 зв., акт 433; арк. 487–488 зв., акт 458; арк. 836 зв. – 838 зв., акт 814.

³⁹ Там само, арк. 603 і зв., акт 575; арк. 604 і зв., акт 577; арк. 605 зв., акт 579; арк. 610 зв.– 611, акт 587; арк. 662–663, акт 636. Факти стосовно Хотинської битви, підтверджені посиланнями № 37–39, детально викладено у підготовленій авторами вже згадуваній статті “Хотинська війна 1621 р. за документами ЦДІАК України”.

⁴⁰ Багато таких фактів наведено у збірникові “Національно-визвольна війна в Україні...”.

⁴¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 123, арк. 694–695, акт 665.

⁴² Там само, спр. 126, арк. 21 і зв., акт 5; спр. 123, арк. 605 зв. – 606 зв., акт 580.

⁴³ Там само, спр. 123, арк. 603 зв. – 604, акт 576.

⁴⁴ Там само, спр. 126, арк. 267 зв. – 268, акт 348.

⁴⁵ Там само, спр. 130, арк. 466 зв. – 467, акт 507.

⁴⁶ Там само, спр. 126, арк. 269–270, акт 350.

⁴⁷ Див. посилання № 41.

⁴⁸ Див.: *О. І. Баранович*. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – К., 1930. – С. 65 та ін. – за назвами сіл і прізвищем власника.

⁴⁹ ЦДАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 126, арк. 82 зв. – 83, акт 88.

1621 р., грудня 31. – Оповідання Шимона Волковича, слуги київського підкоморія Стефана Немирича, і реляція возного про спустошення маєтку Немирича – сіл Галичани, Зборошів і Скриголови, та знищення або полонення підданих татарами 13 і 14 вересня 1621р., під час їхнього нападу на Волинь. Стефан Немирич тоді брав участь у Хотинській битві

Оповеданє пана Шимона Волковича¹ слугы его мл. пна Немирича подкоморого Киевского, ѿ спустошеню през татар маєтности пна его и позабияню людей

Року тысяча шестсот двадцат первого мца декабра тридцат первого дня

На вряде кгородском в замьку его кр. мл. Луцкомь передо мьною, Яномь Вылежиньскимь, подстаростимь Луцкимь, станувши очевисто, шляхетный пань Шимонь Волковичь¹, слуга его мл. пана Стефана Немирича², подкоморого Киевского, именемь помененого пана своего сведчилсе:

иж року прошлого³ тысяча шестсот двадцат первого мца сентебра трынадацатого и чотирнадацатого дня под небытьность его мл. пана подкоморого, кгда был на послуге Речи Посполитое в обозе зь их мл. паны гетманы, з великимь литовскимь и полным короньнымь, въ войску противко поганомь туркомь и татаромь, под тот час войско татарское на Волинь впадши и припадши до маєтности его мл. пана подкоморого Галичаньское несподиванье, тамь урядника, шляхетного пана Яна Станиславского боронячогосе, розсекали. Дворь, в которомь немалый спрять был, и шкатулы [зь] справами, которые были в помененого урядника в поверенью, вилупали. Три села – Галичаны, где половицу села спалили, Зборошов и Скрыголовы вылупили, сто сорокь и четверо человека старых уходячих забили, а дети и старые белоголовы⁴ на болоте где утекали, гонячи по болоте, потопили погане. А ѿстатокь мужьсчизнь и белоголовы в неволю до ѿрды забрали, и тую маєтность Галичаньскую пустками zostавили. Ѿ чомь его мл. пань подкоморый, звернувьшисе з обозу барзо хорый до дому своего до Чернихова⁵, кгда до здоровья тепер почал за ласкою пана Бога приходит, доперо доведавшисе, помененого Шимона Волковича¹ для дозору до тоє маєтности послалъ. Который таковыє шкоды паньские видечи и постерегаючи в той мере целости паньское и того, иж податьков на сейме уфаленыхъ не было ѿд кого выбират и ѿтдать, zostавивши его мл. пану своему стороны мунименьтов⁶, што в тых шкатулахъ были, светшое сведченье и ѿбьясненье, што згинуло и повторє сведчилсе.

А на ѿбьясненье тоє свое протестации ставил передо мьною возного генерала воєводства Волиньского шляхетного Войтеха Высоцького⁷. Который

станувши на уряде передо мною в моц своего правдивого сознанья явне и доброволне сознал:

иже с приданья моего врядового очевистого маючи з собою двох шляхтичовъ людей добрыхъ панов Войтеха Высоцкого⁷ и Станислава Кобылского себе для лепшого сведецства прилучонныхъ за жаданьемъ шляхетного Яна Яковицкого, слуги его мл. пна подкоморого, который в ыншой маестности его мл. мешкал – в Голятине, был дня петнадцатого и шестнадцатого сеньтебра, кгда подданных галичаньскихъ, зборошовскихъ и скриголовскихъ, по полях и дубровах позабияных, на сменътар церкви подданые з ыншое маестности Голятинское звезли, звезено и ховано. Также и помененого Яна Станиславского у дворе цело⁸ в купу збраное и въ трумъне зложоные видел, и шкатулы полупаные видел. Што ими есть объведено през помененого пана Яковицкого и помененою шляхтою, што такъ а не иначеи быт, сознал. Которую протестацию и реляцию принявши, до книг кгородских Луцких записать казал и сут записаные.

ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 123, арк. 835зв.–836зв., акт 813. Мова староукраїнська.

¹ У діловодному заголовку написання прізвища – Волчкович, у тексті документа – Волкович.

² Немирич Стефан (?–1630) – київський підкоморій. Належав до черняхівської гілки шляхетського роду Немиричів. Батько Юрія Немирича.

³ Так в оригіналі.

⁴ Біла голова – жінка. Назва походить від звичаю пов'язування голови білою наміткою.

⁵ Черняхів – родовий маєток Немиричів. Тепер райцентр Житомирської області.

⁶ Муніменти – документи, що стосуються однієї судової справи; зібрані як юридичний доказ.

⁷ Так в оригіналі: Войтек Висоцький визначається як возний, а також як один із свідків (“людей добрыхъ”), ймовірно, помилково.

⁸ Тіло.

Тема татарського нападения на Волинь как составная часть турецкого стратегического плана ведения Хотинской войны 1621 г. освещена по документам из актовых книг ЦДІАК України. Наведены факты уничтожения татарами юридических и имущественных документов шляхты.

Ключевые слова: крымские татары; татарский плен; Хотинская война 1621 г.; актовая книга; судебная присяга; Стефан Немирич.

The Tatar attack on the Volyn' Region as the part of the strategic plan of the Turkish war in 1621 in Khotyn is highlighted on the basis of documents of act books of Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv in the article. The article also describes the destruction by the Tatars of legal and property documents of the gentry.

Keywords: The Crimean Tatars; the tater captivity; the Khotyn War 1621; the act book; legal oath Stephan Nemyrych.